

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1565>

Geliş Tarihi: 24.01.2019

Kabul Tarihi: 30.04.2019

MEMLÛKLERDE BERÎD TEŞKİLÂTI

Hatice GÜLER*

Özet

Haber götürme ve alma demek olan istihbarat sisteminin gerçekleşmesinde katkısı bulunan posta hayvanı, süvari postası, devlet postası, posta menzili, iki posta menzili arasındaki mesafe, elçi, ulak, postaya verilen yazı ve dosyalar vd. unsurların genel adı olarak berîd terimi kullanılmıştır. Bir başka deyişle iletişim kurma adına yapılan her türlü faaliyetin berîd kavramı içerisinde addedilmesi teâmülüdür. Bizans, Sâsâniler ve Araplar tarafından da kullanılan berîd teşkilâtının İslâm tarihinde resmî posta çalışmaları olarak sistemli bir şekilde Hz. Muhammed döneminde başlatıldığı bilinmektedir. İslâm tarihi ilk dönemlerinde haberleşme sistemleri hakkında çalışmalar mevcuttur. Biz araştırmamızı berîd teşkilâtının daha da sistemleştiğini gördüğümüz Memlûk dönemine yoğunlaştırmış bulunmaktayız. Mısır ve Suriye’de hâkim olmuş Memlûk Sultanlığı zamanında resmî berîd teşkilâtı, Haçlı kuvvetleri ile yapılan mücadeleler esnasında bilhassa Suriye’de tamamen bozulmuştur. Sultanlığın hâricî hasımlarına karşı kazanılan zaferlerin baş aktörü olarak ün salmış Memlûk Sultanı Baybars berîd teşkilâtına da el atmış, yeniden mükemmel bir sûrette tanzim etmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Memlûkler, Haberleşme, Posta, Posta Yolları*

Post Organizations of The Mamluks

Abstract

Mailing animal, cavalry, state mail, postal range, distance between two mail ranges, messenger, messenger, posters and files given to the mail system. The general name of the elements was used. In other words, all kinds of activities made in the name of communication are considered to be considered within the concept of misunderstanding. Byzantine, Samani and the Arabs used by the organization of the official official affairs in the history of Islam as a systematic way Hz. It is known to have begun during the reign of Muhammad. There are studies about communication systems in the early periods of

* Öğr. Gör. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Kırşehir/Türkiye. E-posta: haticeozkara9@gmail.com.

Islamic history. We have intensified our research into the Mameluk period, where we see that the organization of the organization has become even more systematic. In Egypt and Syria, during the reign of the Mameluke Sultanate, the official peacekeeping organization was completely corrupted during the struggle with the Crusaders, especially in Syria.

Key Words: *Mamluks, Communication, Postage, Postal Ways*

Giriş

Haberleşme, insanlık tarihinin öncesine dek uzanan kemikleşmiş bir yapıdır. Esasında fizyolojik bir ihtiyaçtır. Hayvanlar dahi çevresel uyarıcıları algılanmak ve kendisi için zararlı olup olmadığına karar vermek için bir mekanizmaya sahip olmak mecburiyetindedir. Bu itibarla haberleşmek, üstün gelmek için değil yaşamak için gereklidir. Haberleşmenin tarihsel süreçteki yolculuğunda, değişimlere yol açan önemli olaylar olmuştur. Örneğin Fransız İhtilâli ve Sanayi Devrimi gibi modern dünyayı yaratırken, modern istihbaratı da şekillendiren önemli olaylar haberleşmenin yöntem, teknik ve uygulama alanlarında tarihsel gelişimini anlamamızı sağlamaktadır. Napolyon Savaşları bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir ki bu savaşlarla birlikte daha önce savaşlarda ihmal edilen haberleşme, kömür ve demir kaynaklarından başkaca mühim konusu olmayan ülkelerce bile hayâtîyet kazanmıştır. Bu itibarla haberleşme; önemli hedeflere sahip olarak savaşlarda stratejik rol oynamaya başlamıştır.

Dün olduğu gibi bugün de güçlü bir devlet, iyi bir haber alma ağına sahip olan devlettir. Bunun şuurunda olan devlet adamlarının devleti ayakta tutmak için, içeriden ve dışarıdan gelecek tehdit saldırı ve isyanları daha başlamadan haber alıp ona göre tedbirlerini almaya yönelik teşkilatlar kurduğu görülmektedir.¹ Haberleşme tedbirleri almanın hükümdarın vazifesi olduğu noktasını, siyasetnâme yazarlarının değerlendirmeleri de tasdikler niteliktedir. Misal olarak Garsu'd-Din Halil b. Şahin ez-Zâhirî'nin Memlûk idaresi altında bulunan Mısır, Suriye ve Hicaz bölgelerini idarî ve siyasî bir tablosunu çizdiği “*Kitâbu Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve Beyânu't-Turûk ve'l-Mesâlik*” adlı eseri verilebilir. Garsu'd-Din Halil, bu eserinde ideal devlet başkanının nasıl olması gerektiğini örneklerle açıklayarak Hunlardan günümüze uzanan çizgide Türk devlet telakkisinin temel prensiplerini ele almıştır. Ayrıca, onun ikinci sırada zikrettiği göreve dair “*Ülkenin her parçasından haberdar olmalı.*” sözleri ve

¹ Süleyman Özbek, “Zübdetü Keşfü'l-Memalik’de Türk Devlet Telakkisinin Yansımaları”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, I-II, Ankara, 2009, s. 88.

arkasından “Her zaman yakındaki ya da uzaktaki olayları takip etmeli ve ilim sahiplerine, sahip çıkmalı, askerlerin ve halkının, hal ve hatırını sormalı.” ifadeleri bir sultanın iyi bir istihbarat ağı kurmasını teşviktir.²

Büyük Selçuklu Devleti’nin en ileri devlet adamlarından olan Nizâmü’l-Mülk, devlet yönetimi ve siyasetiyle ilgili kaleme aldığı Siyasetnâme adlı eserinde istihbarat konusu hakkında da detaylı bilgiler vermekte ve istihbaratın yani berîd teşkilatının gerekliliğini vurgulayarak hükümdarların memleketinde olup bitenleri bilmesi gerektiğini söylemektedir. Nizâmü’l-Mülk, Siyasetnâme adlı eserinde bunu şöyle açıklamaktadır: “Uzak yakın ordu ve raiyyet ahvâlini arayıp sormak, az ve çok olup biteni bilmek padişahların vazifesidir. Zira böyle yapmazsa, ayıp olur, gaflet, tembellik ve zulme hamlederler ve memlekette olup biten fesad ve zulmü ya biliyor ya da bilmiyor. Eğer biliyorsa meselenin çaresine bakmıyorsa zâlimdir ve eğer biliyorsa gaflete düşürülmüştür. Her iki husus da iyi değildir. Mutlaka Sâhib-i habere ihtiyaç vardır.”³

Latin dilinde “*posta hayvanı*” anlamı taşıyan “*veredus*”tan geldiği söylenebilecek olan berîd tabiri, daha İslâmiyetin ilk asrından başlayarak, bütün Ortaçağ İslâm devletlerinde “*posta hayvanı, süvari postacı, devlet postası, posta menzili ve iki posta menzili arasındaki mesafe*” anlamlarında kullanılmıştır.⁴ El-Kalkaşandî, İran’da bulunan posta hayvanlarını diğerlerinden kolayca ayırt edebilmek için kuyruklarının kesildiğini, “*bürîde-düm*” ifadesinin de kuyruğu kesik hayvan anlamına geldiğini ve bu kelimenin Arapça’ya berîd olarak geçtiğini söylemektedir.⁵

Yukarıda ifade edildiği gibi berîd, posta işinin gerçekleşmesinde katkısı bulunan diğer unsurların adı olarak da kullanılmıştır ki bunlar; posta hayvanı, süvari postası, devlet postası, posta menzili, iki posta menzili arasındaki mesafe, elçi, ulak, postaya verilen yazı ve dosyalardır. İslamiyetten önce berîd teşkilâtı Bizans, Sâsâniler ve Araplar tarafından kullanılmaktaydı. İslâm tarihinde ise resmî posta düzenlemesi çalışmalarının daha Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde başlatıldığı görülmektedir. Hz. Muhammed emir, talimat, mektup, kararnâme, antlaşmalar ve çeşitli muhtevâdaki mektuplarını postacılar vasıtası ile göndermekteydi.⁶

² Özbek, a.g.m. s. 88

³ Nizâmü’l-Mülk, *Siyasetnâme*, (çev. Mehmet Altay Köymen), Ankara, 2013, s. 46.

⁴ Fuad Köprülü, “Berîd maddesi”, *I.A.* c. II, İstanbul, s. 541.

⁵ Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şâ*, c. XIV, s. 366.

⁶ Ünal Kılıç, *Berîd/Posta Teşkilâtı ve Menzilhâne, İslâm Kuramları Tarihi*, Ankara, 2003, s. 207.

Kaynaklar, haberleşmenin tarihî seyri hakkında doyurucu bilgi vermektedir. Arapça olarak yazılmış bağımsız coğrafya kaynaklarından yolculara rehberlik etmesi amacıyla yol ve menzillerle ilgili yazılmış klavuz eserleri ilk sırada yer alır. İranlı bir aileden gelen İbn Hurdadbih, (ö.912) posta ve istihbarat hizmetlerindeki görevi esnasında ilki 846'da olmak üzere *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*⁷ adlı eserleri kaleme almaya başladı. Bu çalışma çerçevesinde berîd menzilleri-güzergâhlarını tam olarak ortaya koymak mümkün değilse de halefî olan kaynaklara yansıdığı kadarıyla tarihî bakımdan yer ve mevkîlerin tayin ve tesbiti yani topografi açısından yüzeysel de olsa bir fikir edinebilmek mümkün gözükmektedir. İbnü'l-Fakih, İbn Havkal, el-Makdisî ve daha sonra gelen coğrafyacılar bu kaynaktan istifade eden sözkonusu haleflerdir. Kudâme ibn Câfer'in, *Kitâbu'l-Harâc* adlı eseri de halifelik eyâlet sistemi, vergi sistemi, berîd teşkilâtı hakkında yeteri kadar etkili gözükmektedir. El-Ömerî, eserlerinde berîd teşkilâtının özelliklerine dair doyurucu bilgi verir. Kalkaşandî ise bu teşkilâtın bozulması ve nedenleri üzerinde durmuştur. El-Ömerî'nin Mesâlikü'l-Ebsâr'dan sonra yazdığı en mühim eser olan *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif* (741/1340)'de Mısır ve Suriye'deki idârî taksimât ve posta haberleşmeleri ile ilgili kısımlar Richard Hartmann tarafından tercüme edildi.⁸ Dîvânda çalışmış memurlar tarafından resmî vesikalara dayanılarak en ince teferruatına kadar zapt olunan muhtelif inşâ kitaplarında memleketteki bütün berîd menzillerinin vaziyeti, yollar ve menziller arasındaki mesâfeler hakkında çok etraflı mâlûmât verilmektedir. El-Ömerî, kendisine tevdi edilmiş sivil mevkî/görevinin icrâsı mahsûlü olarak kaleme aldığı eserinin altıncı kısmında posta merkezleri, güvercinleri, develeri, denizde yolculuk yapan gemileri, harp gemileri vs. ulaşımın tekmilini aydınlığa kavuşturmuştur. Kaynaklarda haberleşme teşkilâtının uygulamasına nasıl yansıdığı üzerinde durmak gerekmektedir. Aşağıda görüleceği üzere hükümetlerin elini daha da kuvvetli hale getirmek adına üzerinde bilhassa durduğu bu teşkilâtın yapı taşları addedilen görev erbâbı hakkında incelenen dönem çerçevesinde bilgi vermekle başlamak yerinde olacaktır.

⁷ Neşr. De Goeje, Leyden, 1889.

⁸ "Politische Geographie des Mamluken reichs: Kapite 5 und 6 des Staatshandbuchs Ibn Fadlallah al-Omari's", Z.D.M.G, LXX (1916), 1-40, 447-511; LXXI, (1517), 429-430. Bkz. R. Stephan Humphreys). (çev. Mustafa Kılıç), XIII. Yüzyılda Eyyûbiler, Memlûkler ve Latin Doğu, C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/1, s. 219-220.

1. Berîd Görevlileri

Râvendî, hükümdarlara yaptığı nasihatleri kısaca özetleyerek aslında konunun en önemli kısmına parmak basmıştır. Yaptığı değerlendirmelerle modern devleti sırtında taşıyan bürokrasi, adalet ve maliye unsurlarının önemi vurgulanmakta ve bu sırada haber alma ve götürmenin önemine de değinilmektedir: “*Taht nasıl dört ayak üstünde duruyorsa hükümdarlık ve devlet işi de dört kişi sayesinde ayakta durmaktadır. Birincisi şariat hükümlerini yürütürken hakka riâyet eden, adaletli bir kadı. İkincisi; zulme uğrayanın hakkını zâlimden, zayıfın hakkını kuvvetliden alan divan sahibi. Üçüncüsü; hazinenin kanununu haraç haklarından ve Yahudî cizyesinden gereği gibi alan, zulmü câiz görmeyen, iyilik düşünen destûr. Dördüncüsü ise; hadiseleri-haberleri doğru olarak bildiren ve doğruluktan ayrılmayan vekillerle hâciblerdir.*”⁹ İşte haberleri doğru olarak bildiren ve doğruluktan ayrılmaması son derece gerekli olan berîd görevlileri şunlardır:

1.1. Sâhib-i Dîvânü'l-İnşâ/Kâtibü's-Sırr/Âmirü'l-Berîd

Şunu iyi bilmek gerekir ki; berîd kurumunun haber taşıma dışında istihbarat toplama görevi de bulunmaktadır. Memlûk devletinin merkez teşkilâtında müstakil bir berîd dîvânı mevcut değildi. Buna en çok ehemmiyet verilen bir devir olan Baybars devrinde dahi, bu teşkilâtın idaresi *sâhib-i dîvânü'l-inşâ veya kâtibü's-sırr/âmirü'l-berîd* denilen büyük âmire verilmişti. Haberlerin ulaşması belli birtakım merâsimle olurdu. Öyle ki *nâibü'l-memleke*, memleketin her tarafında berîd veya güvercin postası ile gelen haberleri sultana bildirir ve bunlara karşı alınacak tedbirler hakkında, onun alâmeti ile tevsik edilen yazılı emirlerini alırdı. Anlaşıldığı üzere Memlûk devletinde hizmet erbâbının makinenin parçaları gibi hareket ettiğini unutmamak gerekiyor. Bir posta geldiği zaman berîd; candâr, devâdâr ve kâtibu's-sırr vasıtası ile sultanın huzuruna çıkarılarak yer öper, mektubu devâdâra verir, o da sultana takdim ederdi. Sultan, mektubu kâtibü's-sırra vererek yavaşça okutup dinler ve ona göre icâb eden emirleri verirdi. Bu esnada eğer hükmetme mevkiinde olan sultanın huzurunda başka emirler mevcudsa onların çekilmeleri teâmülü vardı. Yola çıkan postacıların boynuna sarı ipekten bir kurdelayla birlikte bu vazife ile yüklü olduklarını bildiren üstü yazılı bakır veya gümüş bir levha takılırdı. Postacı vazifesini bitirince, bu levhayı almış olduğu yerin dîvânına verir ve bunlar memur edilen postacılara verilmek üzere kâtibu's-sırrın nezâreti altında saklanırdı. Bu

⁹Süleyman Özbek, Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, IX. (2), s. 160.

levhaların üzerinde sultanın ismi ve lakabları ile ait olduğu nâibliklerin ismi yazılı bulunurdu.¹⁰

Berîd teşkilatı posta işlerini düzenleyen bir kuruluş olsa da günümüz manasında bir posta teşkilatı gibi çalıştığını söylemek yanlış olacaktır. Zira, o dönemde berîd idaresinin müdür veya başkanı, günümüzdeki istihbarat dairesi başkanı veya müfettişine benzerdi. Berîd reisi, kendi zamanının dilinde hükümdarın özel ajanı, gören gözü ve işiten kulağıydı ki günümüzde posta ve istihbarat teşkilatının iç içe geçmiş hali durumundaydı.¹¹

Divânü'l-inşâya bağlı olan berîd dairesi bir emîrin idaresindeydi. Bu emîre mukaddemu'l-berîd denilirdi.¹² Candar emîri, perdedâriye ona tâbidir. Ayrıca ona bağlı rikâbiyye, harisânîyye ve candâriyye gibi gruplar vardır. Tüm bu gruplar hükümetin uyguladığı gizliliğin temsili olarak devâdâr ve kâtib-i sırâ berîd konusunda hizmet ederlerdi.¹³

Devletin payına yeni işlevler düştükçe berîd teşkilatını da görev bazında yeni boyutlara ulaştırmıştır. Bu itibarla inşâ divanının başkanına Kal'atü'l-Cebel'de, "*kâatü's-sâhib*" adı verilmekte ve bu bağlamda siyasal katılım olanağı sağlanmaktaydı. Daha evvel vezirin uhdesinde olan bu vazife Kalavun zamanından itibaren ise "*kâtibu's-sırr*" ünvanı verilen Fethuddin b. Abdüzzâhir'in (ö. 691/1292) burada görevlendirilmesi ile ayrı bir dâire haline getirilmiştir. Posta işlerinde de sorumluluğu olan bu vazifelinin tüm tayin beratlarını kaleme alan Dışişleri bakanlığı mesâbesinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴

¹⁰ William Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 1963, s.335, 337; Amalia Levanoni, *A Turning Point in the Mamluk History: A Third Reign of al-Nasir Muhammad ibn Kalavun 1310-1341*, Leiden, 1995, s. 14.

¹¹ Corci Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, (çev. Nejdî Gök), c.I, İstanbul, 2012, s. 299.

¹² Ramazan Şeşen, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, İ.S.A.R. Vakfı Yayınları, 2010, s. 489.

¹³ El-Ömerî, İbn Fazlullah Ahmed b. Yahyâ, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî-Memâlikü'l-Emsâr, Devleti'l-Memâlikü'l-Ülâ*, (neşr. Dorothea Kravulsky), VI.bab, Beyrut, el-Merkezu'l-İslâmî li'l-Behûs, 1986, s. 118; El-Ömerî, İbn Fazlullah Ahmed b. Yahyâ, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerîf*, (Tah. Semir ed-Durûbi), el-Kerek, 1992, s. 214; El-Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, II, III-IV, (neşr. Muhammed Ali), Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1997, c. II, s. 222; c. III, s.88; El-Kalkaşandî, Eş-Şeyh Ebi'l-Abbas Ahmed, *Subhu'l-A'sâ fî-Sinâ'at el-İnşâ*, Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1922, c. IV, s. 19; c.V, s. 462; İbn Tagrıberdî, el-Atabekî, Cemâleddin Ebû'l-Mehâsin, *El-Menhelu's-Sâfî ve'l-Müstevfî Bağdâdü'l-Vâfî*, Kâhire: El-Hey'eti'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü'l-Kitâb, 1984, c. VI, s. 73, 96, 102, 117, 119, 124, 136, 187, 202, 252, 266, 286, 289, 303, 339, 345, 361, 382, 396, 402, 423-425; Levanoni, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁴ Makrîzî, *el-Hıtat*, c. II, s. 226.

1.2. Elçiler

Yöneten, bölüştüren, himaye eden bir gücün, mevcûdiyetini uyumlu bir entegrasyon süreci ile sürdüren topluma karşı sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukları resmî prosedürlerle taçlandırması boynunun borcudur. Resmî prosedürlerin en göz önünde olanı ise şüphesiz yabancı ülke temsilcilerinin kabul seremonileridir. Kabulünde olduğu gibi yabancı ülke hükûmetlerine gönderilen elçilerin istihbarat noktasında etkililiğine dair sahip olunan mutabakatın içi asla boş değildir. Gönderilen elçi ile ağırbaşlı bir şatafat havasında bir mektubun vereceğinden öte haberler itina ile canlı olarak kafese girmektedir. Hele ki resmî görev bilhassa bir konu hakkında bilgi sahibi olma bilinci ile dört açılan gözlerle icrâ ediliyorsa ve elçiye zevâl olmaz kabilinden bir gizliliğin örtüsü altında tüm maharet sergileniyorsa devletin başına dışarıdan gelebilecek her türlü sıkıntının savuşturulmasına hizmettir. Memlûk devletinde elçilikle ilgili hususlar ayrıca bir çalışma konusu olmalıdır. Dolayısıyla bu konuyu bu noktada tefsir etmekten ziyade Sultan Baybars ile ilgili bir örnek vermekle yetineceğimi belirtmek isterim.

Kâhire'deki Memlûk emirleri, en-Nâsır'ın tahttan çekildiğini bildiren mektubunu alınca bir müddet kendi aralarında görüşükten sonra, Baybars'ın yanına giderek onunla en-Nâsır'a bir mektup gönderme kararı aldılar. Mektupta özetle şunlar ifade ediliyordu: *“Bize açıkladığın şeylerin, Kerek'e yerleşmenin ve Kerek halkı ile nâibini şehirden sürüp çıkarmanın ne manaya geldiğini anlayamıyoruz. Ayrıca tahttan çekildiğini söylemen de çocukluktan başka bir şey değildir. Bu çocukça hareketleri bırakmalı ve tez elden huzurumuza gelmelisin. Bunu hemen yapmadığın takdirde pişman olacaksın ki son pişmalığın fayda vermediğini iyi bilirsin.”* Mektup, el-Bervânî ile en-Nâsır'a gönderildi. En-Nâsır mektup kendisine ulaştığında onu, ed-devadâr Argun'a okuması için verdi ve mektup kendisine okunduğunda gülümseyerek; *“İçlerindeki nasıl da ortaya çıkıyor.”* dedi. Daha sonra saltanat alâmetlerinin getirilmesini emretti ve onları mektubu getiren el-Bervânî'ye verdikten sonra ona hitâben; *“Salar'a söyle, Beytü'l-Mâl'dan sizin için hiçbir şey almadım, işte aldıklarım bunlar ve hepsini de gönderiyorum. Allah benim ve sizin hakkınızda ölüm veya bir başka şekilde hükmedinceye kadar beni burada kendi halime bırakınız.”* El-Bervânî , en-Nâsır'ın kendisine verdiği saltanat alâmetlerini de alarak Kâhire'ye döndü. Baybars ve Sâlâr, mektubu alıp okuyunca artık onun kararlı olduğunu ve geri gelmeyeceğini anladılar ve böylece yeniden içlerinden birisinin sultan ilan edilmesi meselesiyle karşı karşıya kaldılar. Dört mezhhap kadısı ve halifenin huzurunda en-Nâsır'ın gönderdiği mektup ile Sultan'ın tahttan çekildiği tespit edildi ve arkasından da 708 yılı Şevval ayının yirmi üçüncü günü Baybars'a biat

edildi. Mısır'da sultanlığını kabul ettirdikten sonra Baybars'ın yapması gerek önemli bir iş vardı ki; Suriye nâibliklerine sultan olduğu haberini göndermek. Bu amaçla ivedilikle Dimâşk, Halep, Hâma, Sâfed ve Trablus nâiblerine durumu bildiren mektupla haberciler yolladı. Fakat Suriye ileri gelen emirleri ve bilhassa Haleb nâibi Kıpçak ve Trablus nâibi Esendemir, Baybars Çaşnigir'in sultanlığını tanımadılarını ve en-Nâsır'a bağlı kalacaklarını bildirdiler. Muhalif olan tüm emirleri Karasungur huzurunda toplanıp en-Nâsır Muhammed'e tahtın geri alınması için her türlü yardımı yapmaya âmâde olduklarını belirten bir mektup yazdılar. Mektup, Karasungur'un oğlu ile gönderildi. En-Nâsır Muhammed mektubu aldığı anda Suriye nâiblerinin büyük çoğunluğunun kendisine bağlı kaldığını öğrenince memnun oldu ve onu Kerek'te iki gün misafir etti. Daha sonra kendisine bağlı olan emirlere sabır ve sükûnet telkin eden bir mektupla birlikte, babası Karasungur'a gönderdi. Karasungur da hızlı bir sûrette oğlu vasıtası ile gelen mektuptaki durumu, yani bu işin aceleye getirilmemesi ve sabredilmesi gerektiğini diğer nâiblere birer haberci vasıtası ile bildirdi. Bir müddet sonra ise Haleb nâibi Karasungur'a, Sultan Baybars el-Çaşnigir'in gönderdiği nâibliğinin devam ettiğini bildiren taklîd ulaştı. Baybars el-Çaşnigir'in sultanlığına muhalif emirler en-Nâsır Muhammed'den aldıkları mektup üzerine bu kez Baybars'ın sultanlığını onaylamış göründüler ve ona itaat ettiklerini bildirdiler.¹⁵ Söz konusu örnekten de anlaşılacağı üzere elçilik denilince akla sadece yabancı ülkelere gidip gelen araçlar gelmemelidir. Birbirine hasım olmuş aynı devletin tarafları da aralarındaki meselelerin hal yoluna konulması adına elçiler aracılığı ile irtibat yoluna gitmişlerdir. İkinci husus ise elçilerin görüşmelerde mektup sevkiyatı yaptıklarıdır. Kendilerine verilen mektup ya da taklîd gibi evrâkın ilgili yere götürülmesi işini gören elçilerin görevlerinin tehlikeli bir yanı yok mudur? Tehdit, tahrik ya da hakareti hâvi bir evrakın yerine ulaştırılması için çıkılan yolun dönüşünün olup olmayacağı koca bir muammâdır.

Yalvaç olarak tanımlanan elçilerde olması gereken özelliklerden en önemlisi dil bilmesidir. Ancak ağzının sıkı olması zaruridir. Ağzı sıkı olmayan bir elçinin gizli görevi olan haber alma, yani istihbarat yönünün hiçbir faydası yoktur. Sultana başka yerden bir elçi/ulak¹⁶ geldiğinde onu sultanın huzuruna yüz atlıya komutanlık eden emîr-i candâr, devâdâr ve kâtib-i sırr iletmektedir. Bu hususa mahsûs usûl vardı. Yeri öpen ulaktan alınarak devâdâr vasıtasıyla sultana

¹⁵ Cüneyt Kanat, Bahrî Memlûkler Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars El-Çaşnigir 1309-1310, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2015, 13 (1), s.107-108.

¹⁶ Osmanlıca istilâhta ulak, yani elçi, resul. Bkz. Dehman, Muhammed Ahmed, *Mu'cemu'l-Elfâzu't-Tarihiyye fi'l-Asri'l-Memlûkî*, Dimâşk: Dâru'l-Fikr, 1990, s. 26.

verilir ve sultan o mektubu açardı. Sultan konuyla ilgili kararını kâtib-i sırr mektubu okuduktan sonra verirdi.¹⁷

1.3. Kâsıd

Araştırma konumuzun mükemmel şekilde tartılıp biçilmeyle yapılan en etraflı incelemeyi hakettiğini berîd sistemine dahil olan hizmet erbâbının varlık sebebinin işlevsellik boyutu ile devlet lehine olmasından anlayabilmekteyiz. Hizmet erbâbından olan kâsıd bunlardan biridir. Berîd işiyle görevli kişiye Arapça kâsıd (çoğulu: kussâd) ve aynı anlama gelen sâi (çoğulu: suât) da denilirdi.¹⁸ Kalkaşandî atlı berîd mevcut olmadığında kâsıdların devreye girdiğini kaydetmektedir. İbnü'l-Esir'e göre ilk kez kâsıd edinen Muizuddevle b. Büveyh'dir. Muizuddevle, Bağdat'ta iken İsfahan'da bulunan kardeşi Rüküddevele b. Büveyh'e yeni haberler iletmek istemiş ve bunun için biri Şii diğeri Sünnî iki kâsıd edinmiştir.¹⁹ Bu iki kâsıd günde yaklaşık 40 fersah (yaklaşık 23 km) yürüyordu. Memlûkler döneminde mevkîlerde de sultanın rikâbının önünde iki kâsıd yürürdü. Kalkaşandî, Timur'dan kaçan Sultan Ahmed b. Üveys'in ez-Zâhir Berkuk'a geldiğinde yanında kâsıdlar gördüğünü söylemektedir.²⁰ Kâsıdlar düşmandan korktukları için genellikle gece yürürler, gündüz saklanırlardı. Bekçilerin onları duymamaları için gece yürüdüklerinde aralarında bir ok atışı kadar mesafe bulunur, gündüz uygun bir yerde buluşmak üzere anlaşılıp ayrılırlardı.²¹

1.4. Fûrvânekiler

Berîd divânının vilayetlerdeki en büyük temsilcisi ve sâhibü'l-berîdden sonra en önemli görevi yüklenenleri fûrvânekilerdir. Fûrvâneki, berîd teşkilatının otorite ve siyasete münhasır bölge müdürü durumunda idi. Hem fûrvânekinin görevlerini ve hem de berîd teşkilatının durumunu çok güzel açıkladığı için Kudâme'nin kaydettiği bir fûrvânekiye ait tayin kararnâmesinin tercümesi yapılmıştır.²² Bu tercüme okunduğunda görülür ki bu görevi yapanın mühim sorumlulukları vardır. Hatta eyaletlerdeki bütün yüksek seviyedeki devlet memurlarının her türlü davranışları buradaki fûrvânekinin nezareti altındadır.

¹⁷ "Mektubu sultana sevinerek okuduğunda o an orada hazır bulunan emirlerden biri okuma tamamlanana kadar geride bekledi." Bkz. El-Makrizî. *el-Hıtat*, c. III, s. 110.

¹⁸ Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, c. I, s. 127.

¹⁹ Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, c. I, s. 126.

²⁰ Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, c. I, s. 127.

²¹ Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, c. I, s. 127.

²² Nesimi Yazıcı, *Klasik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar*, İstanbul, 1981, s. 382.

Fürvânekî, valinin oturduğu eyaletin merkezinde oturur ve muvakkîlerin kendisine ulaştırdığı raporları inceler; onlara kendi raporlarını da ekleyerek Bağdad'taki Divânü'l-Berîd'e gönderirdi. Burada toplanan raporlar sāhibu'l-berîd tarafından halifeye ulaştırılırdı.²³

1.5. Devedâr

Sultanın dividini taşıyan ve sultanların çeşitli işlerini duruma göre üstlenen kişiye devedâr denilirdi. Devedâr sultana gelen evrakları, mektupları alır ve imzalatılacak belgeleri de sultana imzalatırdı.²⁴ Selçuklular zamanında divit vezirlik alameti idi. Vezirliğe atanana altın ve altın kaplama bir divit verilirdi. Görevinin net olmasına hatta rezil kelime oyunlarının kurbanı olarak addedilmemesine rağmen dividdârlık Memlûk devletinde pek müteber bir meslek addedilmezdi. Sonuç olarak orta halli bir katiplik iken sonraları sultanın mektup ve yazılardan sorumlu bir makam olmuştur.²⁵

Memlûk devletinden önce Büyük Selçuklu, Abbâsî, Fâtîmî ve Eyyûbî devletlerinde mevcut olan devâdârın tekâmülü Memlûk sultanlığında gerçekleşmiştir. Memlûk devletinde görev tanımı; sultana bilgi vermek ve huzuruna gelenleri dinlemektir. Konumuz olan berîd teşkilâtında ise posta işlerinden sorumludur. Memlûk tarihçileri, devâdârın emîr-i candâr ve kâtib-i sırr gibi sultanın imzasını ve yazılı onayını aldığını belirtmiştir.²⁶ Sultan bir karar verdiğinde onun yazıya geçirilmesi ve iletilmesini sağlardı. Rütbesi yükseltilmiş olan devâdâr, sultan ile divânü'l-inşâ arasındaki iletişim kanalı haline gelmiş, Çerkez sultanlar döneminde yetkileri daha da genişletilmiştir.²⁷

1.6. Diğer Görevliler

Bu çalışma çerçevesinde Memlûk devletinde posta teşkilatında görev alanları tam olarak ortaya koymak mümkün değilse de incelenen kaynaklara yansıdığı kadarıyla yüzeysel de olsa bir fikir edinebilmek mümkün

²³ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 384.

²⁴ Dehman, *Mu'cemu'l-Elfâz*, s. 412.

²⁵ Dehman, *Mu'cemu'l-Elfâz*, s. 425.

²⁶ El-Ömerî. *Mesâlikü'l-Ebsâr fî-Memâlikü'l-Emsâr*, s. 118; El-Ömerî. *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf*, s. 214; El-Makrizî. *el-Hitât*, c. II, s. 222; c. III, s.88; El-Kalkaşandî. *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 19; c.V, s. 462; İbn Tagrıberdî. *el-Menhelu's-Sâfi*, c. VI, s. 73, 96, 102, 117, 119, 124, 136, 187, 202, 252, 266, 286, 289, 303, 339, 345, 361, 382, 396, 402, 423-425; Levanoni, *a.g.e.*, s. 12.

²⁷ Mustafa Abdülkerim El-Hatib, *Mu'cemu'l-Mustalahat ve'l-Elkâbu't-Tarihiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996, s. 186; Dehman, *Mu'cemu'l-Elfâz*, s. 79; Peter Malcolm Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (çev. Özden Arıkan), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 147.

gözükmektedir. Bu bağlamda bilhassa aynı coğrafyada kurulmuş Türk-İslâm devletlerinin birbirlerine olan etkisi dolayısıyla kurumlarının da benzeşmesi bakış açısı ile kaynaklara yansıyan diğer görevliler tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespiti yapılan şu görevliler vardır:

Berîd teşkilâtına dâir posta naklinde görevli kişiye *sürücü*,²⁸ hızlı posta tatarı askere *solâk*²⁹, posta tatarına *et-tatarî*, düşmandan haber alan istihbarat reisine *kâşîfî* 'l-*keşşâf*³⁰ haber ve bilgi toplayan memlûklere *el-celbân*,³¹ denilirdi. Çavuş ise asıl anlamı hâcib, posta görevlisi olan savaş zamanı klavuz ve istihbarat görevlisi olan on kişinin başıdır.³² Berîd teşkilâtı ile ilgili kaynaklarda pek rastlamadığımız bir görevli dahi vardı ki, postayı taşımakla vazifeli olan *en-nüccâb*dir.³³ Sultanlığın şehirlerinde şehir işlerinden sorumlu olan valilerin de posta işleriyle alâkalı sorumluluğu vardı ki; her gün görevlendirdikleri kişilerden ölüm-doğum, yangın vs. gibi önemli haberleri görüşlerini de ekleyerek sultana gönderirlerdi. Aynı şekilde hemen her konuda mutlak bir tasarruf hakkı olan sultanlığın önemli görevlilerinden nâibin de istihbarat ve posta konularına hâkim olduğu bilinmektedir. Fûrvânekîlerden sonra belli bir küçük bölgede bir postahanenin müdürü durumundaki *muvakkîler* gelir. Bunlar alt derecedeki berîd görevlileridir. Evleri de hangi menzilhânelere bakıyorlarsa ordadır. Menzilhânelerin genel hizmetleri ile ve teşkilâtın işleyişi ile ilgilenirler. Bundan sonra teşkilâtın en uç elemanları olarak *murattebler* gelir. Murattebler doğrudan doğruya menzilhâne görevlileridir. Berîd teşkilâtında bunlar hâricinde yolları koruyan bekçiler, postayı taşıyanlar ve diğer yardımcı hizmetliler yer alırdı. Ayrıca yaya postacılar³⁴ ile tayin edildikleri yerlere bu teşkilât vasıtasıyla giden memurların gönderilmesi hizmetinde bulunmak üzere "*sevvâkîn*" diye adlandırılan sevkîyat görevlileri bulunurdu.³⁵ Güvercin ve burçlarla haberleşmenin sağlandığı güvercinlerin menzilleri/kale burçları vardır. Burçlarda "*berrâce*" denilen vazifeliler vardı ki bunları burçların tepesine çıkarmak amacıyla ipini gayr-i müslimlerin çektiği makaralı bir düzenek kullanılırdı.³⁶

²⁸ Dehman, *Mu'cemu 'l-Elfâz*, s. 481.

²⁹ Dehman, *Mu'cemu 'l-Elfâz*, s. 481.

³⁰ Dehman, *Mu'cemu 'l-Elfâz*, s. 712.

³¹ Dehman, *Mu'cemu 'l-Elfâz*, s. 425.

³² Dehman, *Mu'cemu 'l-Elfâz*, s. 257.

³³ "*en-Nüccâb*". Bkz. İbn Tagrıberdî, *en-Nüccûmu 'z-Zâhire*, c. VIII, s.18.

³⁴ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 385.

³⁵ Barthold, William-Köprülü, Fuad, *a.g.e.*, s. 335.

³⁶ *El-Hatâre ve 'l-Bercü 'l-Ebyaz* bu merkezlerdendir. Bkz. El-Makrizî. *es-Sülûk*, c. II, s. 443, 448; c. IV, s. 268; Ez-Zâhirî, Garsüddin Halil bin Şâhin, *Zübdetü Keşfi 'l-Memâlik ve Beyânü't-Turûk ve 'l-Mesâlik*, Paris: Cumhuriyet Matbaası, 1892, s. 117.

Haber getirip götürme ciddi bir iştir. Bunun farkında olan en azından haksızlığı hak, hakkı haksızlık olarak damgalamamış değerlendirmelerini görevine katık etme lüzumsuzluğunu yapmayan vazife erbâbının varlığı berîd teşkilatının olmazsa olmazıdır. Herşeyi kendinde hak olarak gören iktidar ise örümceğin ağı misâli dokunan haber verilerini kendi doğruları yönünde çarpıtırsa baştan kaybetmeye mahkûmdur. Hatta lehine olabilecek edindiği ezeli ve ebedî istihbarat çıktılarını aleyh boyutuna ulaştırabilir. Başkaca bir anlatımla idarenin yetkilendirdiklerine karşı duruşu, bir akıldan bir başka aklın yönlendiriciliği olmadan yararlanma felsefesi çerçevesinde olmalıdır.

Ayrıca posta işiyle ilgili bazı tabirler de vardır. Bunlar berîd teşkilâtının elini çok daha kuvvetli hale getiren sistemlerdir. Esasında bu çeşit sistemleri küçümsemek gerekir. Zincirin bir halkasının eksikliği ya da amaca hizmet etmezliği teşkilât yapılandırmasının sekteye uğramasına sebebiyet verebilir. Sultan tarafından valilere gönderilen ve önemli devlet işleri hakkında ne yapacaklarını anlatan yazı ve mektuplar, bir nevi yetki belgesi anlamına gelen *ettezkire*,³⁷ üzeri yazılı kâğıt göndermek, Yunanca'dan geçen mektup anlamındaki günümüzde ise kart, kimlik kartı anlamına kullanılan *batak*³⁸ ve gizli gönderi yani bıçak sapı, baston vb. içerisine gizlenerek gönderilen mektup demek olan *mülettîfât*³⁹ berîd teşkilatında kullanılmış tabirlerdendir.

2. Haberleşme Adına Oluşturulan Sistemler

Resmî berîd teşkilâtı Türk-İslâm devletleri arasında bilhassa Mısır-Suriye Memlûk sultanlığında, yapmacık biçim ve kılıflardan uzak büyük bir gelişme gösterdi. Bunu sağlayan isim Sultan Baybars'tır. Çünkü kamusal selâmet adına Haçlılarla yapılan harpler esnasında bilhassa Suriye'de tamamen bozulmuş olan berîd teşkilatını oluşturulan sistemlerle mükemmel sûrette yeniden tanzim etmek şerefi 659/1261'de kararlılığın ve cesaretin temsilcisi Baybars'a aittir.⁴⁰ Emirü'l-Mü'minîn Ali bin Ebî Tâlib ve oğlu Hz. Hasan zamanında komşu yerlerden gelen haberler artınca berîd teşkilâtı hızlandırılmıştı. Bu sistemde mil hesabı kullanılmaktaydı ki, dört fersah üç mil eder ve bir mil üç bin Hâşimî zira'dır. Memlûklerden önce berîd teşkilâtını sistemli bir şekilde kuranın Emevîler döneminde Muaviye b. Ebî Süfyan olduğu kabul edilmektedir. Tarihçiler Muaviye'yi İslâm tarihinde ilk defa bir "*devlet arşiv dairesi*" tesis eden ve "*posta teşkilatı*" (yani *el-berîd*) ile ilk olarak ilgilenen kimse olarak

³⁷ Dehman, *Mu'cemu'l-Elfâz*, s. 205.

³⁸ Dehman, *Mu'cemu'l-Elfâz*, s. 153.

³⁹ Dehman, *Mu'cemu'l-Elfâz*, s. 816.

⁴⁰ Köprülü, "Berîd maddesi", *İ.A.* s. 547.

gösterirler. Posta hizmetleri için devlet hazinesinden 4 milyon dirhem ayıran Muaviye, posta taşıyıcıları için düzenlemeler yaptı ve yeminli postacıların mektupları kendi mührü ile mühürledikten sonra kapatmalarını zorunlu hale getirdi.⁴¹ Bu posta teşkilatı daha sonra Abdülmelik zamanında, geniş topraklara yayılmış bulunan İslâm İmparatorluğunun çeşitli bölgelerini biraraya getirip birbirine bağlayan mükemmel bir teşkilâta sahip bir sistem olarak geliştirilmiştir.⁴² Halife Abdülmelik muntazam bir posta teşkilatı geliştirdi ki; Dimaşk ile eyalet başşehirleri arasında seyahat edenler ile gönderilen eşya ve mektuplar için at vesair bineklere mahsus yedekleme merkezleri tesis etti. Bu posta teşkilatı öncelikle devlet memurlarının ve bunların yazışmalarındaki ihtiyaçları karşılamak maksadına mâtuftu; ancak bu işlere bakan baş memurlar zamanla diğer işleri arasında, kendi bölgelerinde cereyan eden mühim hadiseleri de halifeye posta ile bildirmekle vazifelendirildiler.⁴³ Tarihçilerin naklettiklerine göre Harunu'r-Reşîd, Bermekî müşâviri Yahyâ'nın aracılığı ile bu hizmeti yeni bir temel ve anlayış üzerine teşkilatlandırmıştır. Her ne kadar devlet menfaatlerine hizmet etmek üzere planlanmış olsa bile bu şekil bir posta müessesesi, sınırlı bir nisbette özel haberleşmeleri de yükleniyordu. Halk bu teşkilattan ağır sayılabilecek bir ücret ödemek şartı ile istifade edebiliyordu.⁴⁴ Eyyûbîler döneminde de berîd önemli bir kurum olarak kullanıldı. Selahaddin Eyyûbî haberleşmede posta güvercinleri ile gemilerden faydalandı.

Benzer şekilde Memlûkler zamanında özellikle de Sultan Baybars döneminde Haçlı Seferleri esnasında hizmetleri sekteye uğrıtılan berîd teşkilâtı güçlendirildi, onların kullanımı için yollar ve köprüler yaptırıldı. Sultan Baybars bilhassa yol emniyetinin sağlanması için birtakım düzenlemelerde bulundu. Özellikle belli merhalelere daha küçük kale biçiminde kervansaray inşa ettirerek, bunlara berîd memurlarının ihtiyaç duyacakları şeyleri koydurdu. Bu tedbirler sayesinde onun döneminde Kâhire'den Dimaşk'a dört, Haleb'e ise beş günde gidilebildiği ifade edilmektedir.⁴⁵ Alâkalı memurlar tarafından verilen raporlar, haftanın muayyen iki gününde Kâhire'ye geliyor ve bu sayede hâricî ve dâhilî tehlikelere karşı günü gününe tedbir almak kâbil oluyordu.⁴⁶ Memlûklerde haberleşme işleri, dîvânü'l-inşâ başkanı olan kâtibü's-sırr tarafından idâre ediliyordu. Resmî muhaberâtın birinci derecede sorumlu o olmakla birlikte,

⁴¹ Kılıç, *a.g.e.* s. 208.

⁴² Hitti, *a.g.e.* s. 274.

⁴³ Hitti, *a.g.e.* s. 305.

⁴⁴ Hitti, *a.g.e.* s. 44.

⁴⁵ Kılıç, *a.g.e.* s. 212-213.

⁴⁶ Köprülü, "Berîd maddesi", *İ.A.* s. 547.

gelen mektupların sultana arzında, devâdâr ve emîr-i candar da onunla beraber olurdu. Vilâyetlerdeki berîd şubeleri ise, mukaddemu'l-berîd unvânını taşıyan görevlilerin riyâsetinde çalışırdı. Onlar için a) at ve hecin postaları, b) güvercin postaları, c) ateş işareti ile haberleşme olmak üzere üç çeşit muhâbere usulü kullanılıyordu.⁴⁷ Yolların ve istihbarat işlerinin tertip edilmesi, devlet hazinesi için ağır bir yük olmakla beraber hem askerî ve hem idârî bir ihtiyaç idi. Merkezî idarenin nüfûzunu her tarafta kuvvetle tesis etmek ve hâriçten gelecek tehlikeleri muvaffakiyetle önlemek adına gerekli olan bir durumdu. Her türlü emniyet tedbirlerinin alındığı, süratli hayvanlar, hizmetçiler, sürücüler ve koşucuların olduğu muntazam menziller ile Kâhire'den Şam'a, ortalama dört günde ve Haleb'e de beş günde posta gidiyordu.

Memlûk devletinin bilhassa selefleri olan devletlerden etkilenecek berîd teşkilâtında uyguladığı sistemler şunlardır:

2.1. Posta Atı

Memlûkler (1250-1517), Ortaçağ'da Mısır'da kurulan devletlerarasında en parlak dönemi temsil etmektedir. İki buçuk asrı aşkın Mısır ve Suriye'de hüküm sürmüş olan Memlûkler, çok zengin bir tarihî mirasa sahip bulunmaktaydılar. Çünkü Memlûkler, bir taraftan Büyük Selçuklular, Zengîler ve Eyyûbîler vasıtasıyla Türk Devlet geleneğini, diğer taraftan Abbâsîler vasıtasıyla da İslâmî Devlet geleneğini bünyesinde mezc ederek Mısır ve Suriye'de siyâsî ve kültürel hâkimiyet tesis etmiş büyük bir devletti.⁴⁸ Kendilerine tevârûs eden bu zengin devlet geleneğinin tabii bir neticesi olan uygulamaların Türk-İslâm devletleri içerisinde en dikkat çekici olduğu devletlerden birisi de hiç kuşkusuz Memlûk Devleti'dir. Zira devraldıkları sistemleri kemâle erdirmeye noktasında mâhir olmuşlardır. Bu uygulamalardan birisi de atın gerek cephede düşmana karşı gerekse haber taşınmasında üstlendiği roldür. Memlûkler için haberlerin hızlı götürülmesini sağlayan ilgili görevliyi at dışında daha hızlı taşıyacak bir sistem yoktur.

Sultanın bulunduğu yer ile sultanlıktaki diğer yerler arasında iletişimi sağlayan birçok posta atı vardır. Sultan Baybars zamanında Kâhire ile Şam arası karayolu üzerine inşâ edilen posta istasyonlarında hazır bekletilen değiştirme atlarıyla dörtlüde diğer istasyona posta paketi götürülme imkânı getirilmiştir. Baybars'ın, posta atlarıyla birkaç refâkatçi eşliğinde Kâhire ve Şam arasında

⁴⁷ İsmâil Yiğit, *İslâm Tarihi, Memlûkler*, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2008, s. 204.

⁴⁸ Mehmet Şeker, "Türk Devlet Yönetiminde Farklı Başkadılık Uygulamaları: Hazarlar, Altın Orda ve Memlûkler Örneği", *ABAD*, 1(1), 2018, s. 83.

birçok kere gitmesi zamanın şâirlerinin dahi şiirlerine konu olmuştur.⁴⁹ Anlaşıldığı üzere posta teşkilâtının geliştirilmesinde Baybars'ın büyük rolü olmuştur. Nitekim onun teşkil ettiği sür'at postaları ile ülkenin dört bir tarafından haftada iki defa Kâhire'ye haber ulaştırılıyordu. Önemli veya önemsiz kendisine gelen posta haberine, yemeğinde veya yatağında dahi olsa hiç geciktirmeden anında cevap veren Baybars'ın teşkil ettiği postalar, Kâhire ile Dimaşk arasını 3,5 veya 4 günde alabiliyorlardı. Berîd teşkilâtının aksamadan çalışmasına olanak veren at, hecin ve develer posta yolları üzerinde inşa edilen posta menzillerinde yorgun olan atlarla değiştirilmek üzere hazır bulundurulurdu.⁵⁰

2.2. Posta Güvercini

Tarihî serüvenine Musul'da Mısır Fâtîmîleri zamanında başlayan güvercin posta güzergâhları Mısır'dan Kûs, Asvân ve Ayzâb'a, Kâhire'den İskenderiye'ye ve Dimyat'a ve hac yoluyla Süveyş'e ve Bilbis ve Şam'a, Bilbis'ten Sâlihiye'ye, Gazze'den Beledü'l-Halil'e, Kudüs-i Şerîf'e, Nablus'a kadar uzanmaktadır.⁵¹

Memlûkler, posta güvercinleri düzenini de geliştirdiler ki bu düzende kullanılan bazı güvercin cinsleri ve bunların seçereleri ile ilgili olarak tutulan özel defterler, Fâtımîler devrine kadar götürülebilmektedir.⁵² Güvercin vasıtası ile haber gönderme işine dâir elimizde mevcut en eski mâlumat, 837 yılında Hurremî fırkasının lideri isyancı Bâbik (Bâbek)'in yakalandığına dair Mu'tasım'ın haberdar edilmesidir.⁵³ Memlûkler, haberleşmede posta güvercini kullanmak usûlünü de devam ettirdiler. Çok acil durumlarda haberleşme, bu güvercinlerle sağlanırdı. Nitekim 776/1375 yılında Sis kalesinin Ermeniler'den alınması, Kâhire'ye posta güvercinleri vasıtası ile bildirilmişti. Kal'atü'l-Cebel'de kale burçlarında yetiştirilerek posta işlerinde eğitilen bu güvercinler için özel defterler tutuluyordu. 687/1288 yılında Kal'atü'l-Cebel'deki posta güvercinlerinin adedi 1900'e ulaşmıştı. Gönderilen küçük mektuplar, güvercinin kanadına veya kuyruğuna takılırdı. Her menzilde bu mektup alınır, gideceği yere ulaştıracak başka bir güvercine takılırdı. Bu güvercinlerin ayakları ve gagalarında özel işaretleri vardı. Güvercinin getirdiği mektupları bizzat sultan açardı. Posta güvercinleri ile gönderilen mektuplar kısa olurdu. Besmele, uzun mukaddime ve

⁴⁹ Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri, (Siyâsî ve Dinî Tarihi)*, İstanbul, 2000, s. 108-109.

⁵⁰ Yiğit, *a.g.e.* s. 204.

⁵¹ Güvercin merkezleri ile alâkalı daha detaylı bilgi için bkz. El-Ömerî. *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf*, s. 283; El-Makrizî. *el-Hutat*, c. III, s. 109; El-Kalkaşandî. *Subhu'l-A'şâ*, c. I, s. 118-119.

⁵² Hitti, *a.g.e.* s. 930.

⁵³ Hitti, *a.g.e.* s. 442.

uzun unvânlar yazılmazdı. Tarih ve saatin kaydı ve buna ilaveten günümüzdeki telgraflaşmalardaki gibi isteğin kısaca belirtilmesi ile iktifâ edilirdi. Birinin kaybolması ihtimali düşünülerek aynı mektup 2 saat ara ile iki ayrı güvercinle gönderilirdi.⁵⁴ Memlûkler zamanında sadece posta güvercinlerini konu alan eserlerin yazılmış olması, bu hususa ne derece önem verildiğini gösteren bir ölçüdür. Bu eserlerden biri, *Temâimü'l-Hamâim* adlı Baybars'ın tercüme-i hâlini yazan İbn Abdüzzâhir'e aittir.⁵⁵

Memlûk sultanlarına iletilmek ve onlar tarafından gönderilmek üzere yola çıkacak haberler yükde hafif bir kâğıda yazılırdı.⁵⁶ Ayağına bağlanan haberle uçmaya başlayan kuş, konması için yapılan burçlara doğru yol alır. Bu itibarla burçlarla haberleşmenin sağlandığı bilhassa mavi renkli güvercinlere has noktalar vardır.⁵⁷ Kafeslerle birlikte yemeleri için yem ve suyun bulundurulduğu bir sistem sözkonusudur. Her merkezde üç ya da daha fazla posta merkezi vardır. Güvercin o merkezden dışarı çıkamaz. Ayrıca gönderilen mektuplara güvercinin haber getiren aracı olduğunun anlaşılması için işaret konulurdu. Taşıdığı haber yerine ulaşıncaya kadar güvercin merkezine ulaştığında yolculuğa başka bir güvercinle devam etmesi sağlanırdı.

2.3. Casuslar

Türk tarihi açısından değerli siyaset adamı Nizâmü'l-Mülk, memleket ve halkın iyiliği için casuslar göndermeyi ve bu konuda tedbir almayı hükümdarların görevlerinden addeder ve bunun önemli olduğunu: “*Dünyanın dört bir köşesine tüccar, seyyah, sûfî, eczacı ve derviş kılığında casuslar göndermek ki bunlar duydukları her şeyi haber olarak getirmeli ve ülkelerin durumları hiçbir şekilde meçhul kalmamalıdır. Çoğu zaman valiler, arazi sahipleri, memurlar ve emirler muhalefete ve isyana kalkışmışlardır. Casuslar ulaşıp haber getirdiklerinde padişah zamanında hazırlık yaparak hareket eder ve aniden isyankârların üzerine çullanır.*”⁵⁸ Şeklinde açıklamıştır. Teâmülde Türk-İslâm devletlerinde casuslar, istihbarat işlerinden sorumlu üst düzey memur tarafından atanmıştır. Ancak Nizâmü'l-Mülk bu konuda da “*Casus, başkası tarafından değil, doğrudan doğruya sultan tarafından atanmalıdır. Onların getirdiği gizli bilgileri yalnız sultan bilmelidir. Bu iş için haklarında şüphe bulunmayan, güvenilir ve sultana*

⁵⁴ Yiğit, a.g.e. s. 205.

⁵⁵ Yiğit, a.g.e. s. 206.

⁵⁶ El-Makrizî, *el-Hitât*, c. III, s. 110.

⁵⁷ *El-Hatâire ve'l-Bercü'l-Ebyaz* bu merkezlerdendir. Bkz. El-Makrizî. *es-Sülûk*, c. II, s. 443, 448; c. IV, s. 268; Ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik*, s. 117.

⁵⁸ Nizâmülmük, *Siyâsetnâme*, s. 110.

büyük bir sadakatle bağlı kimselere verilmelidir. Casuslar görev yaptıkları bölgeyi ve o bölge insanını iyi tanıyan, onların konuştuğu dili bilen, ağız sıkı zeki ve soğukkanlı olmalıdırlar.” demektedir. Bu bilgiden hareketle istihbarat için verilen bilgilerin yanında istihbarat için çalışacak kişileri seçmek de çok önemlidir. Psikolojik ve karakter tahlil yapılması şarttır. Anlaşıldığı üzere casus namzeti kişilerin, özelliklerine dikkat etmeksizin rastgele seçilmemesi ve görevlerini yaparken şüphe çekmemek için herhangi bir iş, sanat, meslek erbabı olarak hareket ederek gizliliği sağlamaları gerekir. Sultan Baybars zamanında istihbaratın gizli sürdürülmesi gerektiği durumlarda görevlendirilmiş özel görevliler bulunmaktadır. Ancak görevin adı üzerinde gizli yapısı dolayısıyla kaynaklara yansıyan taraflarına ulaşamadığımı belirtmek isterim.

2.4. Ticaret

Pazardan kaynaklanan ticârî muhasebe ihtiyacı, ticaretin yaygınlaşmasıyla, uzaktaki gelişmeler hakkında daha sık ve doğru bilgiyi gerektirir olmuştur. Bu yüzden eski ticârî mektup dolaşımı, 14. yüzyıldan itibaren bir tür profesyonel haberleşme sistemine dönüştü. Belirli günlerde yollanan kuryelerle başlayan ilk postaları, tüccarlar kendi amaçları için örgütlemişlerdi. Büyük ticaret şehirleri aynı zamanda haber dolaşımının merkezleriydiler. Haber dolaşımının sürekliliği, en az mal ve kıymetli evrak dolaşımının sürekliliği kadar vazgeçilmezdi. Borsaların oluşması ile postanın ve basın, sürekli temasın ve sürekli haberleşmenin kurumlaşması aynı zamanlara rastlar. Gene de tâcirler için mahremiyeti profesyonelce garantiye alınmış bir sistem; şehir ve sarayların kalem odaları için de yönetim içi bir haberleşme sistemi hala yeterliydi. Haberin kamusallaşması her iki tarafın da isteği değildi. Çıkarları daha çok “*yazılı gazete*” ile yani haber tâcirlerince meslekî olarak örgütlenen özel haberleşme ile örtüşüyordu. Haber dolaşımı kurumlarıyla yeni iletişim alanı, ayırt edici etmen olan kamusalılık eksik olduğu sürece, iletişimin var olan biçimlerine kolayca eklemlendi. W. Sombart’ın bir saptamasına göre “posta”nın sözkonusu olabilmesi için, düzenli mektup alış-verişi olanağının tüm kamuya açık olması gerekir.⁵⁹

Sultanların komşu ülkelere gönderdiği mektuplarda yer alan siyasî barış ve ticaret antlaşma metinleri kaynaklarda sık rastladığımız konulardır. Memlûk Devleti’nin hâkimiyeti altında bulunan Mısır, Kızıldeniz, Libya, Habeşistan ve Akdeniz arasında ticaret açısından oldukça önemli bir yere sahip olarak her

⁵⁹ Jürgen Habermas, *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, (çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 76-77.

zaman Asya, Avrupa ve Afrika'nın ticarette ana merkezi olmuştur. Bunun yanında önemli liman şehirlerine sahiptir. Yoğun bir ticaret hayatının merkezinde yer almaları Mısır'da kurulan devletlere güçlü ekonomik yapı vermekle beraber onları dıştan gelebilecek tehlikelere de açık hale getirmiştir. Ticaret, Mısır çevresi ile sürekli etkileşimi getirmiştir. Memlûk Devleti, bu durumun nimetlerinden faydalanmaya, tâcirlerin beraberlerinde getirebileceği tehlikelere karşı da uyanık olmaya gayret etmiştir. Doğunun malları Mısır üzerinden batıya taşınırken bilhassa Haçlıların Memlûkler aleyhine olabilecek bilgileri de taşımalarının önüne geçilmek istenmiştir.

2.5. Ribatlar

İslâm memleketlerindeki posta merkezleri Mısır ile başlar. Memlûklerde haberleşme ağının genel merkezi, Kâhire'deki Kal'atü'l-Cebeldi. Bu merkez ile ülkenin diğer vilayetleri arasında, gerek karadan gerekse posta güvercinleri ile havadan, çok iyi işleyebilen bir haberleşme ağı kurulmuştu. Kal'atü'l-Cebel'den, üç yol vardır: Kûs, İskenderiye ve Dimyat. Sayda'dan Beyrut'a, Dimaşk'tan Ba'lebek'e, Ba'lebek'ten Hıms'a Trablus'a Kudüs'e, Irak'a merkezler zikredilebilir. Dimaşk'tan Caber'e merkezler Hıms, Hıms'tan Selimiye ve Suriye'ye gider. Haleb merkezleri Ayıntab'a kadar gider.⁶⁰ Bu merkezler arasında sistemin sorunsuz işlemesini sağlayan yapı ise ribatlardır.

İstihbaratın en önemli unsurlarından olan güvenilir haberleşmenin düzenli ve hızlı yapılabilmesi için yollar üzerinde karakollar ve daimî kontrolü gerektiren yerlerde kontrol için ribatlar kurulurdu. Ayrıca sultanlıkta “peyk”ler ve “perende”lerden kurulu çabuk haber alma teşkilatı, muntazam ulak şebekesi, askeri ve ticarî yollardaki karakollar ve asayişin sürekli olarak korunması gereken yerlerdeki “ribat”lar hükümet teşkilatını tamamlayan unsurlar olarak gizli istihbaratın merkezleri olmuştur.⁶¹ Hükümetlerin uyguladığı gizliliğin vücûd bulduğu yapılar için Fuad Köprülü yeni bir yorum getirerek, “Bu ribatların içinde veya dışında ateş kuleleri vasıtasıyla, düşmanın herhangi bir hareketi derhal bütün İslam memleketlerine bildiriliyordu. Bu konu hakkındaki bilgiler mübalağalı olsa da süratli bir haberleşme sisteminin olduğu muhakkaktır.” demektedir.⁶²

⁶⁰ Memlûk Devleti'nde posta teşkilatı ile alakalı tarihi, yolları ve merkezleri hakkında bkz. El-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf*, s. 265-282.

⁶¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s. 369.

⁶² Selami Sönmez, “Ortaçağ Türk-İslam Dünyasında Kervansarayların (Hanlar-Ribatlar) Fonksiyonları”, *A.Ü. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2010, s. 298.

2.6. Ateş

Acil haberleşmede zaman zaman ateş de kullanılmıştır. Haberleşmede ateş işaretlerinin kullanılmasına gelince, bu usûl bilhassa sahillerde uygulanırdı. Önceden belirlenmiş şifrelere göre ateş yakılarak çok sür'atli haberleşme sağlanırdı.⁶³ Daha çok sahil bölgelerinde tercih edilen bu haberleşme sisteminde ateş yakılan ocaklar tepe veya dağ başlarında bulunur; özellikle düşman tehdidi karşısında ateş yakılarak mesaj verilmeye çalışılırdı. Türkler tarafından Mısır ve Suriye'de kullanılan bu sistem, Mağrib'de de XIV. asırdan itibaren sahil boyunca kullanılmıştır.⁶⁴ İbn Fazlullah ile Halil b. Şâhin Memlûkler devrindeki posta merkezlerinin, ateş-duman kalelerinin listelerini vermiştir.⁶⁵

2.7. Ok Gönderme

Okun önemli bir vasfı “*davet*” sembolü olarak kullanılmasıdır. İlk devirlerden günümüze kadar herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılan “*ok*” kelimesinin, eski Türkçedeki “*çağırmaq, davet etmek*” anlamındaki “*okı(mak)*” fiiliyle ilişkisi, okun bir davet sembolü olarak kullanılışının en bâriz delilini teşkil etmektedir. Memlûk Sultanı Baybars'ın Anadolu İlhanlı kumandanı Samagar Noyan'ın elçilerini kabul ettikten sonra bu elçiler ile Abaka'ya bir zırh, Samagar'a ise bir ok gönderdiği bilinmektedir. Türkler arasında okun bir davet sembolü olarak kullanımına Türk filolojisinde de rastlanır. Dîvânu Lugâti't-Türk'te ve eski Osmanlı Türkçesi metinlerinde de “*okumak*” mastarı bugünkü manasıyla birlikte “*çağırmaq, davet etmek*” ve “*okuşmak*” da “*çağırışmak*” manalarına gelmektedir. Türkler arasında yaygın bir gelenek olarak düğün, dernek ve özel törenlere insanları davet etmekle görevlendirilen kişilere “*okuyucu*” adının verilmesi de ok ile davet mefhumu arasındaki bağı göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁶

3. Memlûk Sultanlarının Haberleşme İle İlgili Adetleri

Posta teşkilâtına sadece mektup dolaşım sistemi çerçevesinde bakmamak gerekir. Devletleri vezir de rezil de edebilecek bir düzenek olarak dahi düşünülebilir. Yönetenler her şeyden önce iyi bir istihbarat ağına sahip olmalıdır. Bu teşkilat sayesinde savaşa girmeden önce rakibi hakkında gerekli her türlü

⁶³ Yiğit, *a.g.e.* s. 206.

⁶⁴ Kılıç, *a.g.e.* s. 214.

⁶⁵ Şeşen, *a.g.e.* s. 489.

⁶⁶ Erkan Göksu, “Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri”, *Turkish Studies*, 2010, 5(2), s. 997.

bilgiyi edinmeli ve ona göre tedbir almalıdır. Yukarıda Nizâmü'l-Mülk'ün ülkenin en uç noktalarına varıncaya kadar casuslar gönderilmesi yolundaki tavsiyelerine işaret etmiştik. Râvendî de “*Düşmanın ok atışını öğrenmek, kuvvet ve vuruşlarını tanımak, hallerine vâkıf olmak, yaptıklarını ve hareketlerini görmek, ordunun âdet ve yollarını soruşturmak, kâfirin oturuş ve kalkışına bakmak (lazımdır). Çünkü hükümdar düşmanın ne yaptığını bilmezse ona karşı tedbir alamaz. Satranç oynayan nasıl kendi oyununu gördüğü kadar karşısındakinin oyununa da dikkat ederse, hükümdar da düşmanın halinden haberdar olmalıdır.*” Çünkü hile ve kurnazlık devletin alametlerindendir.⁶⁷

Memlûk devletinde nâibler haber iletiminde ve cevap gönderiminde merkezde yer alır. Sultanın bulunduğu yer ile sultanlığındaki diğer yerler arasında iletişimi sağlayan birçok posta atı bulunur. Aynı şekilde sultanın posta işini yapan ve mektup getirip götüran askerleri de bulunmaktadır. Sultana başka yerden bir ulak geldiğinde onu sultanın huzuruna yüz atlıya komutanlık eden emîr-i candâr, devâdâr ve kâtib-i sırr iletir. Ulak yeri öper ve devâdâr mektubu alarak ulağın yüzüyle sildikten sonra sultana verir ve sultan o mektubu açar. Kâtib-i sırr mektubu ona okur ve sultan konuyla ilgili kararını verir. Memlûk sultanlarına âit menşûr ve beratlarla sultanların unvân ve elkâbını içeren tuğrâları çekilmektedir. Sultanların kararlarının başında Allah'a hamd eden ibareler yer almaktadır. İlgili kararların sonunda ise yine Allah'a hamd eden ibareler yer alır ve siyah tuğrâ basılarak sultanın ismi ve elkâbı yazılmaktadır. Ayrıca sultanların gönderdiği mektuplara posta güvercinin alıkonulmaması amacıyla tuğrâ basılır.⁶⁸

Hükümetlerin uyguladığı gizlilik, erdemi imha etme amacına hizmet etmemelidir. Memlûk sultanları bu noktada haksızlığa gark edilerek tahrip edilmemelidir. Postalara ve verilen haklara Sultan Kalavun adını yazdırmış ve hatta kendisine yazı yazana çeşitli taltiflerde bulunmuştur. Erbâb-ı seyfdan ikramda bulunduklarına “*Babası Muhammed Bin Kalavun*” ifâdesi yazılmıştır. İkramda bulunduğu kadı ya da nâzır gibi ulemâ sınıfına “*babası*” ifadesi yerine “*kardeşi*” yazılmaktaydı.⁶⁹ Unutmamak gerekir ki özgür bir ülkenin insanları meraklı, sabırsız, uyanık ve kıskançtırlar. Onların bu haris duygularını törpülemenin yollarından etkisi en yüksek olanı ise taltif ve ihsanlardır. Yukarıda geçtiği gibi Memlûk sultanları bu noktada temkinlerini bir kenara bırakmamış nerede, ne zaman ve ne ölçüde gizli olunması ve kimin, ne için ve ne kadar taltif edilmesi gerektiğini maharetle sürdürebilmişlerdir. Haber alıp götüranle olan

⁶⁷ Özbek, “Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirmesi”, s.160.

⁶⁸ El-Ömerî. *Mesâlikü'l-Ebsâr fî-Memâlikü'l-Emsâr*, s. 106.

⁶⁹ El-Makrizî. *el-Hıttat*, c. III, s. 128.

hukukun salt formel biraradalık olmadığının sözkonusu taltiflerden anlaşılacağı düşüncesindeyiz.

4. Berîd Teşkilatının Bozulması

İlhanlılar'ın Suriye'ye yaptıkları aralıklı fakat devamlı askerî hareketler neticesinde berîd teşkilâtı yavaş yavaş bozulmuş ve sultanlığı içeriden ve dışarıdan saran muhtelif gâileler arasında bir daha eski intizâmını bulamamıştır.⁷⁰ Ebû'l-Mehâsin, Mâlikü'l-Muzaffer Hacci'nin, 747'de bu hususta ıslahat yaptığını kaydeder. Trablusşam'daki 826 tarihli bir kitâbe, Sultan Barsbay'ın emri ile ıslahat masrafı için şehir halkına yükletilen berîd vergisinin kaldırıldığını ve bunun hükümdar tarafından ödeneceğini kaydetmiştir.⁷¹ Kalkaşandî'nin 815(1412)'de berîd teşkilâtının bozukluğu hakkındaki ifadesi ve Makrizî'nin 818 (1415)'de bunu kuvvetlendiren sözleri ve nihâyet yine Barsbay zamanına ait "Moksîd" adlı anonim kaynağın da belirttiği gibi artık bu teşkilâtın, Timur'un Suriye seferini takip eden yıllarda devlet postası intizâmını büsbütün kaybettiği bilinmektedir.⁷²

Sonuç

Gerek merkezî idarenin nüfûzunu her tarafta kuvvetle tesis etmek, gerek hâriçten gelecek tehlikeleri muvaffakiyetle önlemek için yolların ve istihbarat işlerinin muntazam bir şekle konulması, hem askerî ve hem idârî bir ihtiyaç idi.

Ortaçağ İslâm dünyasında idârî kurum ve uygulamalarını en iyi bildiğimiz devlet kuşkusuz Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memlûk Sultanlığıdır ve bir bakıma bu sultanlık Ortaçağ İslâm dünyası için bir emsâl vazifesi görebilir. Elbette, Memlûk kurumları mekanik bir şekilde diğer bölge ve politik yapılara uygulanmaz. Memlûk idaresi pekçok Ortadoğu geleneğinin doğrudan Fâtımî ve Selçuklu geleneklerinin mirasçısı olduğundan, idarî sistemlerine ışık tutabilmek için onun müesseseleri çözümlenmelidir.

1250-1517 yılları arasında hüküm sürmüş Memlûk sultanları için temel gaye, hükmedilen ülkenin ve ülke halkının her manada refahını tesis etmek olmuştur. Bu amaçla kendilerine düşen vazifeleri ifâ etmek için siyasî ve iktisadî

⁷⁰ El-Makrizî. *el-Hitât*, c. I, s. 227.

⁷¹ Sobernheim, *C.I.A.*, II, 1909, s.62.

⁷² Barthold, William-Köprülü, Fuad, *a.g.e.*, s.335-336.

olarak muhtelif politikalar geliştirmeye çalışmışlardır. Bu yöntemlerden biri de ülke güvenliğini iç ve dış tecavüzlere karşı korumak ve bu yönde politikalar üretmek için kullandıkları istihbarat faaliyetleri olmuştur. İstihbarat faaliyetleri, hâricî ve dâhilî hasımlara karşı gard alma şeklinde başlamış ve nizam kazanmıştır. Zirâ bu devletin yönetici konumundaki bireyleri, tehlikelere karşı nasıl güvende oluruz, topraklarımızı nasıl koruruz düşüncesiyle basit ve gelişmiş şekilleriyle istihbaratla ilgilenmiş, zamanla bu faaliyetleri geliştirerek istihbaratı devlet mekanizmasının en önemli teşkilatlarından biri haline getirmişlerdir.

Memlûk Türk devleti tarihinde sultanların istihbarata dair tutumları ve faaliyetleri, açık bir şekilde olmasa da ülkenin güvenliğini temin etme noktasında üzerlerine düşen bir görev olarak gördüklerini gösterir. Ayrıca, toplumda huzursuzluğa anarşiye ve çöküntüye sebep olan durumların ortaya çıkmaması için veya devletin içerisine düştüğü sıkıntılı ortamdan kurtarılması amacına yönelik olmuştur. Devlet hazinesi için ağır bir yük olmakla beraber hem askerî ve hem idârî bir ihtiyaç sayılan yolların ve istihbarat işlerinin tertip edilmesi Baybars gibi memleketlerini zirveye taşıyan yöneticilerin önemle üzerinde durduğu konulardan olmuştur. Zira bu durum merkezî idarenin nüfûzunu sultanlığın her cenahında hakkıyla tesis etmenin ve bu sayede hasımlardan gelebilecek tehlikeleri önlemenin ön koşulu olmuştur.

Kaynaklar

Barthold, William, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Fuad Köprülü tarafından başlangıçla izahlar ve düzenlemeler kısmı ilave edilmiştir.), (2), Ankara, TTK. Yayınları, 1963.

Dehman, Muhammed Ahmed, *Mu'cemu'l-Elfâzu't-Tarihiyye fî'l-Asri'l-Memlûkî*, Dimaşk, Dâru'l-Fikr, 1990.

Göksu, Erkan, Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri, *Turkish Studies*, 2010, 5(2), 986-1011.

Habermas, Jürgen, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, (çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar), İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

El-Hatib, Mustafa Abdülkerim, *Mu'cemu'l-Mustalahat ve'l-Elkâbu't-Tarihiyye*, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1996.

Holt, Peter Malcom., *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğlu*, (çev. Özden Arıkan), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Humphreys, R. Stephen, (çev. Mustafa Kılıç), XIII. Yüzyılda Eyyûbiler, Memlûkler ve Latin Doğu, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1. 2007.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2007.

El-Kalkaşandî, Eş-Şeyh Ebi'l-Abbas Ahmed, *Subhu'l-A'sâ fî-Sinâ'at el-İnşâ*, Kâhire, Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1922.

Kılıç, Ünal, “Berîd/Posta Teşkilâtı ve Menzilhâne”, *İslâm Kuramları Tarihi*, Ankara, Grafiker Yay., 2003.

Kanat, Cüneyt, Bahrî Memlûkler Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars El-Çaşnığîr 1309-1310. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2015, 13 (1), 97-119.

Levanoni, Amalia, *A Turning Point in the Mamluk History: A Third Reign of al-Nasir Muhammad ibn Kalavun 1310-1341*, Leiden, 1995.

El-Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *el-Mevâz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-A'sâr*, III. Cüz, Kâhire, Mektebet-i Medbûlî, 1998.

Nizâmü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Altay Köymen, Ankara, TTK Yayınları, 2013.

Özbek, Süleyman, Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, IX. (2), s.147-162,

-----, Zübdetü Keşfü'l Memalik'de Türk Devlet Telakkisinin Yansımaları, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı 2009, I-II, 82-93.

Sönmez, Selami, “Ortaçağ Türk-İslam Dünyasında Kervansarayların (Hanlar-Ribatlar) Fonksiyonları”, A.Ü. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2010.

Şeker, Mehmet, Türk Devlet Yönetiminde Farklı Başkadılık Uygulamaları: Hazarlar, Altın Orda ve Memlûkler Örneği, *A.B.A.D.*, 1(1), 2018, 75-88.

Şeşen, Ramazan *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, İ.S.A.R. Vakfı Yayınları, 2010.

İbn Tagrıberdî, el-Atabeki, CemâleddinEbû'l-Mehâsin, *El-Menhelu's-Sâfi ve'l-Müstevfi Bağdâdü'l-Vâfi*, Kâhire, El-Hey'eti'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü'l-Kitâb, 1984.

Memlûklerde Berîd Teşkilâtı

Yazıcı, Nesimi *Klasik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu ile İlgili Bazı Mülâhazalar*, İstanbul, 1981.

Yiğit, İsmâil, *İslâm Tarihi, Memlûkler*, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2008.

Ez-Zâhirî, Garsüddin Halil bin Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve Beyânu't-Turûk ve'l-Mesâlik*, Paris, Cumhuriyet Matbaası, 1892.

Zeydan, Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, Cilt 1, çev. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.